

ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ НАУК ПРО ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Костинюк В. С.

ВСТУП

Національна самосвідомість студентів університетів наук про життя формується на перетині історичної пам'яті, освітнього середовища, культурних практик та глобальних викликів. Історична пам'ять виступає не лише як джерело знань, а як ціннісна рамка, що визначає ставлення молоді до власної держави, культури та майбутнього.

Термін «університети наук про життя» (Life Sciences Universities) використовується для позначення закладів вищої освіти, що спеціалізуються на комплексному дослідженні живих систем та їх взаємодії з довкіллям. Це не просто біологічні факультети, а цілісні інституції, які поєднують біологію, медицину, аграрні науки, екологію, ветеринарію та біотехнології. Університети наук про життя охоплюють широкий спектр дисциплін: від фундаментальної біології та генетики до прикладних аграрних технологій, ветеринарної медицини, лісового господарства й охорони довкілля. Їхня особливість полягає у міждисциплінарності: вони інтегрують природничі, технічні та соціальні науки для вирішення глобальних викликів – продовольчої безпеки, кліматичних змін, збереження біорізноманіття.

Такі університети мають практичну спрямованість: студенти й науковці працюють у лабораторіях, дослідних господарствах, ветеринарних клініках, екологічних центрах. Вони активно співпрацюють із міжнародними організаціями (FAO, WHO, програми ЄС Horizon), що робить їх важливими учасниками світового освітнього та наукового простору. В Україні один із провідних українських університетів наук про життя є НУБіП України (Київ). Загалом в Європі є кілька таких закладів, зокрема у Польщі University of Life Sciences in Lublin, в Швеції Swedish University of Agricultural Sciences а також в Австрії BOKU – University of Natural Resources and Life Sciences.

«Університети наук про життя» – це освітні та наукові центри, що формують політику сталого розвитку, продовольчої безпеки та екологічної рівноваги, поєднуючи знання про живі системи з практичними технологіями їх збереження та використання.

1. Теоретико-методологічні засади

У сучасних умовах трансформації українського суспільства, зумовлених глобалізаційними процесами, а також викликами, пов'язаними з повномасштабною війною, особливої актуальності набуває проблема формування національної самосвідомості молоді. Вона постає не лише як складова загальної

культури особистості, а як внутрішня позиція, що визначає систему цінностей, переконань, світоглядних орієнтацій та громадянську відповідальність.

Вагому роль у цьому процесі відіграє система вищої освіти, яка виступає не лише простором професійної підготовки, а й середовищем формування ціннісно-смислової сфери особистості. Як зазначає І. Бех, виховання особистості у сучасному освітньому середовищі має бути спрямоване на становлення її внутрішньої ціннісної позиції, що включає усвідомлення своєї національної належності та відповідальності перед суспільством¹. У цьому контексті національна самосвідомість розглядається як інтегративне утворення, що поєднує когнітивні, емоційно-ціннісні та поведінкові компоненти.

Особливого значення у формуванні національної самосвідомості набуває історична пам'ять як чинник збереження та трансляції соціокультурного досвіду народу. Дослідження Л. Нагорної засвідчують, що історична пам'ять виступає важливим механізмом конструювання колективної ідентичності та формування світоглядних орієнтацій особистості². Водночас, як підкреслює Г. Касьянов, сучасні інтерпретації історичного минулого безпосередньо впливають на процеси осмислення національної належності та громадянської позиції молоді³.

Разом із тим, у наукових працях, присвячених проблематиці національного виховання (зокрема у працях О. Сухомлинського), обґрунтовується значення освітнього середовища у формуванні національно свідомої особистості, проте недостатньо уваги приділено комплексному аналізу взаємодії освітніх та історичних чинників у цьому процесі, особливо щодо студентів університетів наук про життя⁴.

Таким чином, попри наявність значної кількості досліджень, проблема впливу освітньо-історичних детермінант на формування національної самосвідомості студентської молоді залишається недостатньо розробленою. Зокрема, потребує уточнення механізм взаємодії історичної пам'яті та освітнього середовища як чинників формування внутрішньої ціннісної позиції студентів університетів наук про життя.

Проблема формування національної самосвідомості особистості посідає важливе місце у сучасних психолого-педагогічних і соціогуманітарних дослідженнях. У вітчизняній науці вона розглядається у контексті виховання ціннісних орієнтацій, громадянської позиції та духовного розвитку молоді.

У працях І. Беха обґрунтовано концепцію особистісно орієнтованого виховання, у межах якої національна самосвідомість трактується як складне інтегративне утворення, що формується через засвоєння цінностей і смислів

¹ Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. К. : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.

² Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії: монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 324 с.

³ Касьянов Г., Смолий В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 128 с.

⁴ Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. Вип. 17. Інст. проблем виховання. К., 2013.

культури⁵. Водночас дослідник акцентує переважно на внутрішніх механізмах становлення особистості, не приділяючи достатньої уваги ролі історичної пам'яті як окремого чинника цього процесу.

Питання національної свідомості та її становлення в освітньому середовищі висвітлено у педагогічній спадщині О. Сухомлинського, який підкреслював значення виховання любові до Батьківщини, мови, культури та історії⁶. Проте його підходи сформовані в іншому соціокультурному контексті та потребують переосмислення з урахуванням сучасних викликів, зокрема впливу інформаційного простору та трансформацій історичної свідомості молоді.

Вагомий внесок у дослідження історичної пам'яті як чинника формування національної свідомості зробили Л. Нагорна⁷ та Г. Касьянов⁸. У їхніх працях історична пам'ять розглядається як важливий елемент суспільної свідомості, що впливає на процеси ідентифікації та світоглядні орієнтації особистості. Разом із тим, у зазначених дослідженнях основна увага зосереджена на макросоціальному рівні, тоді як особливості її впливу на студентську молодь у межах освітнього процесу залишаються недостатньо розкритими.

Окремі аспекти формування національної самосвідомості студентів у системі вищої освіти розглядаються у працях В. Андрущенко, який акцентує на ролі університету як соціокультурного простору формування громадянських і ціннісних орієнтацій молоді⁹. Однак питання взаємодії освітніх та історичних чинників у формуванні національної самосвідомості не отримало у його дослідженнях цілісного висвітлення.

У зарубіжній науковій думці проблема взаємозв'язку самосвідомості, ідентичності та історичної пам'яті також є предметом активного вивчення. Так, Я. Ассман розробив концепцію культурної пам'яті, відповідно до якої історичні наративи відіграють ключову роль у формуванні колективної свідомості¹⁰. М. Альбакс обґрунтував соціальну природу пам'яті, підкреслюючи її залежність від групових контекстів, а Б. Андерсон розглядав націю як уявлену спільноту, що формується через спільні символи та історичні уявлення¹¹. Водночас ці підходи не враховують специфіку освітнього середовища як простору цілеспрямованого формування національної самосвідомості студентської молоді.

⁵ Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. К. : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.

⁶ Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. Вип. 17. Інст. проблем виховання. К., 2013.

⁷ Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії: монографія. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 324 с.

⁸ Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 128 с.

⁹ Андрущенко В. П. Філософія освіти і освітньої політики. Київ : Знання України, 2010.

¹⁰ Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge : Cambridge University Press, 2011.

¹¹ Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London : Verso, 2006.

Таким чином, аналіз наукових праць свідчить про наявність значного теоретичного підґрунтя щодо дослідження національної самосвідомості, історичної пам'яті та освітніх процесів. Проте відсутнє цілісне дослідження, у якому б комплексно поєднувалися освітні та історичні чинники формування національної самосвідомості саме студентів університетів наук про життя.

У сучасному науковому дискурсі національна самосвідомість розглядається як складне багаторівневе утворення, що відображає усвідомлення особистістю своєї належності до нації, прийняття її цінностей, історичного досвіду та культурних традицій. У контексті підготовки студентів університетів наук про життя цей феномен набуває особливого значення, оскільки поєднує не лише знання про національну спільноту, а й відповідальне ставлення до її розвитку, зокрема у сфері збереження природних і соціокультурних ресурсів.

У дослідженні В. Борисова встановлено, що форми прояву національної самосвідомості студентської молоді мають певні відмінності залежно від регіону проживання: поряд з адекватними формами спостерігаються як гіперболізовані, так і знижені прояви, що пояснюється історичними та географічними особливостями розвитку українського суспільства¹². Це підтверджує значущість історичного контексту у формуванні когнітивної складової національної самосвідомості.

Емоційно-ціннісний компонент відображає ставлення особистості до своєї національної спільноти, рівень прийняття її культурних і духовних цінностей, почуття приналежності, гордості та відповідальності. Формування цього компонента значною мірою зумовлене історичною пам'яттю, яка акумулює досвід попередніх поколінь і транслює його у вигляді символів, наративів та колективних уявлень¹³. Як зазначається у наукових дослідженнях, історичний розвиток українських земель у складі різних держав, відмінності релігійних і культурних впливів, а також тривала відсутність державності спричинили формування певних відмінностей у світоглядних орієнтаціях, ціннісних установках і психологічних характеристиках населення різних регіонів¹⁴. У межах єдиного культурного простору ці відмінності відображають багатовимірність національного досвіду, що впливає на емоційне сприйняття національної приналежності.

Поведінковий компонент національної самосвідомості виявляється у практичній діяльності особистості, її громадянській позиції, готовності діяти в інтересах суспільства та держави. Він формується під впливом не лише знань і цінностей, а й соціального середовища, зокрема освітнього простору. Історично зумовлені відмінності у соціально-економічному, політичному та

¹² Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2006. 528 с.

¹³ Костинюк В.С. Зміст і структура поняття «національна самосвідомість студентів в університетах наук про життя». *Humanitarian Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2024. № 15(1). С. 24-35. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(1\).2024.24-35](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(1).2024.24-35)

¹⁴ Гафіатуліна А. В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2018. 199 с.

культурному розвитку регіонів України, пов'язані з перебуванням окремих територій у складі різних держав, сприяли виникненню певних відмінностей у поведінкових моделях, способах мислення та соціальних практиках¹⁵. Ці особливості мають враховуватися в освітньому процесі з метою формування цілісної національної самосвідомості студентської молоді.

Як підкреслюється у дослідженнях, відмінності історичного досвіду різних регіонів позначаються на сприйнятті минулого, баченнях майбутнього та формах соціальної взаємодії¹⁶. Водночас ці відмінності не слід розглядати як чинник роз'єднання, а радше як підґрунтя для формування цілісної національної свідомості на основі врахування регіональної специфіки.

У сучасних умовах особливу актуальність набуває проблема використання регіональних відмінностей у політичних та інформаційних процесах, що може ускладнювати формування національної самосвідомості. З огляду на це, освітній простір має виступати середовищем консолідації, у якому знання про історичні та культурні особливості регіонів сприяють не розмежуванню, а інтеграції та формуванню цілісного бачення національної спільноти¹⁷.

Отже, національна самосвідомість студентів університетів наук про життя формується як багатокомпонентне утворення, що поєднує знання про історичний розвиток нації, ціннісне ставлення до неї та готовність до відповідної соціальної поведінки. Її становлення зумовлене комплексною взаємодією освітніх і історичних чинників, що потребує цілеспрямованого врахування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Узагальнюючи теоретичні підходи до розуміння національної самосвідомості, доцільно розглядати її як цілісну, ієрархічно організовану систему, що, з одного боку, виступає складовою ширшого феномену суспільної свідомості, а з іншого – має власну внутрішню структуру та закономірності функціонування. Такий підхід дозволяє глибше осмислити механізми її формування у студентської молоді, зокрема в умовах освітнього середовища університетів наук про життя.

2. Освітньо-історичні детермінанти

У межах структурного аналізу поняття «національної самосвідомості» доцільно виокремлювати три взаємопов'язані компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий. Кожен із них має специфічні прояви та водночас функціонує у взаємодії з іншими, забезпечуючи цілісність даного феномену (табл. 1).

¹⁵ Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). К. : Знання, КОО, 1998. 251 с.

¹⁶ Субтельний О. Україна: Історія: посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1993. 720 с.

¹⁷ Костинюк В.С. Зміст і структура поняття «національна самосвідомість студентів в університетах наук про життя». *Humanitarian Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2024. № 15(1). С. 24–35. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(1\).2024.24-35](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(1).2024.24-35)

Таблиця 1

Структурні компоненти національної самосвідомості особистості

Компонент	Зміст	Прояви	Спрямованість
Когнітивний	Система уявлень і знань про себе як представника нації та про націю як соціокультурну спільноту (історія, культура, психологічні та соціальні особливості)	Усвідомлення національної належності; знання про історичний і культурний розвиток нації; співвіднесення «Я-образу» з національною ідентичністю	Внутрішній (самопізнання) і зовнішній (усвідомлення нації)
Емоційно-ціннісний	Ставлення до себе як носія національної приналежності та до нації як цілого	Самоповага, самоприйняття; почуття гордості; прийняття національних цінностей, традицій і норм	Внутрішній (переживання ідентичності) і зовнішній (оцінка нації)
Поведінково-регулятивний	Здатність до саморегуляції, саморозвитку та реалізації національно значущих цінностей у діяльності	Громадянська активність; відповідальна поведінка; участь у розвитку держави; професійна й соціальна реалізація цінностей	Переважно внутрішній (індивідуальна поведінкова реалізація)

Варто підкреслити, що умовний поділ на внутрішні та зовнішні прояви національної самосвідомості має аналітичний характер. У реальному освітньому процесі ці аспекти тісно переплітаються: формування уявлень про націю супроводжується одночасним осмисленням власної належності до неї, а ціннісне ставлення до національної спільноти впливає на самооцінку та поведінкові установки особистості.

Розглядаючи національну самосвідомість як елемент суспільної свідомості, слід наголосити на її динамічному характері. Вона формується під впливом як внутрішніх чинників (особистісного досвіду, рефлексії, освітньої діяльності), так і зовнішніх (соціокультурного середовища, історичних подій, інформаційного простору). У цьому контексті національна самосвідомість перебуває у взаємозв'язку з іншими формами суспільної свідомості, зокрема громадянською, етнічною та регіональною, що особливо актуально для українського суспільства з його історично зумовленою різноманітністю¹⁸.

¹⁸ Гафіатуліна А. В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2018. 199 с.

У сучасних умовах суспільних трансформацій історична пам'ять постає одним із ключових чинників формування національної самосвідомості особистості. Вона виступає не лише засобом збереження минулого, а й важливим механізмом осмислення сучасності та конструювання уявлень про майбутнє. Саме через історичну пам'ять відбувається передача соціокультурного досвіду, цінностей, символів і смислів, які формують основу національної свідомості молоді¹⁹.

Історична пам'ять має складну багаторівневу структуру та функціонує як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. На індивідуальному рівні вона проявляється у вигляді знань, уявлень та інтерпретацій історичних подій, що інтегруються в особистісний досвід²⁰. На колективному рівні історична пам'ять постає як система спільних наративів, символів і культурних практик, які забезпечують наступність поколінь і стабільність національної ідентичності. У цьому контексті вона безпосередньо впливає на формування когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів національної самосвідомості²¹.

Особливого значення історична пам'ять набуває у процесі формування ціннісного ставлення до нації. Через осмислення історичних подій, постатей і культурних здобутків формується емоційний зв'язок із національною спільнотою, що проявляється у почуттях гордості, відповідальності, причетності та емпатії. Водночас інтерпретація історичного минулого суттєво впливає на формування світоглядних орієнтацій студентської молоді, визначаючи їхнє ставлення до суспільних процесів і власної ролі в них²².

Варто зазначити, що історична пам'ять не є статичною системою. Вона постійно змінюється під впливом соціокультурних, політичних та інформаційних чинників. У цьому зв'язку особливого значення набуває її цілеспрямоване формування в освітньому середовищі. Заклади вищої освіти, зокрема університети наук про життя, виступають важливим простором інтеграції знань, цінностей і практичного досвіду, що сприяє формуванню національної самосвідомості студентів²³.

У межах освітнього процесу історична пам'ять формується через зміст навчальних дисциплін, міждисциплінарні зв'язки, виховну роботу та

¹⁹ Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago: University of Chicago Press, 1992; Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. № 26. P. 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

²⁰ Костинюк В.С. Узагальнення зарубіжного досвіду формування національної самосвідомості студентів. *Comparative Professional Pedagogy*. 2024. № 14(2). С. 142–156. [https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14\(2\)-14](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14(2)-14)

²¹ Hobsbawm E. The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press, 2012; Співак Л. М. Проблема співвідношення між феноменами «національна самосвідомість» та «етнічна самосвідомість» у психології. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2010. Вип. 9. С. 592–601.

²² Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago: University of Chicago Press, 1992; Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. № 26. P. 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

²³ Балл Г.А. Категорії значення і смислу в аналізі соціальної поведінки. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2003. С. 61–67.

позааудиторну діяльність. Важливим є не лише засвоєння навчального матеріалу, а й розвиток критичного мислення, уміння аналізувати історичні події, порівнювати різні інтерпретації минулого та формувати власну позицію. Саме така діяльність сприяє розвитку когнітивного компонента національної самосвідомості та водночас впливає на формування ціннісних орієнтацій студентів²⁴.

Особливу роль у сучасних умовах відіграє актуалізація історичної пам'яті в контексті суспільних викликів, інформаційного простору та глобальних трансформацій. У цих умовах історична пам'ять стає не лише механізмом збереження ідентичності, а й інструментом формування критичного мислення та протидії маніпулятивним впливам²⁵. Це підсилює необхідність розвитку у студентів здатності до аналітичного осмислення історичних джерел і усвідомлення значущості національного історичного досвіду²⁶.

Для студентів університетів наук про життя історична пам'ять набуває додаткового змісту, пов'язаного з усвідомленням традицій господарювання, взаємодії людини з природним середовищем та відповідальності за збереження природних ресурсів як частини національного надбання. Такий підхід забезпечує інтеграцію професійної підготовки з процесом формування національної самосвідомості, що є важливою складовою підготовки сучасних фахівців²⁷.

Розгляд специфіки формування особистісних якостей студентів університетів наук про життя є важливим для розуміння особливостей формування їхньої національної самосвідомості, оскільки саме ця соціально-вікова група перебуває на етапі інтенсивного особистісного, професійного та ціннісного становлення. У цьому контексті ключового значення набуває юнацький вік, який у віковій психології визначається як сенситивний період розвитку самосвідомості, зокрема її національного виміру²⁸.

У психологічній науці підкреслюється, що основою розвитку самосвідомості в цей період є формування критичного мислення та світоглядних позицій, що дозволяє особистості осмислювати соціальну реальність і власне місце в ній. Саме в юнацькому віці відбувається структуризація життєвих цінностей, що має

²⁴ Hobsbawm E. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012; Балл Г.А. Категорії значення і смислу в аналізі соціальної поведінки. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2003. С. 61–67.

²⁵ Костинюк В.С. Узагальнення зарубіжного досвіду формування національної самосвідомості студентів. *Comparative Professional Pedagogy*. 2024. № 14(2). С. 142–156. [https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14\(2\)-14](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14(2)-14)

²⁶ Nora P. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. Representations. 1989. № 26. Р. 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>; Співак Л. М. Проблема співвідношення між феноменами «національна самосвідомість» та «етнічна самосвідомість» у психології. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2010. Вип. 9. С. 592–601.

²⁷ Балл Г.А. Категорії значення і смислу в аналізі соціальної поведінки. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2003. С. 61–67.

²⁸ Гафіятуліна А. В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України : дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2018. 199 с.

визначальне значення для формування національної самосвідомості як внутрішньої позиції особистості²⁹.

Для сучасної студентської молоді характерною є певна варіативність ціннісних орієнтацій, що зумовлено впливом глобалізаційних процесів та поширенням масової культури³⁰. За умов недостатньо сформованого життєвого досвіду це може призводити до розмитості світоглядних позицій і ускладнювати процес національної самоідентифікації, оскільки зовнішні культурні впливи часто домінують над внутрішньо усвідомленими цінностями³¹.

В. Борисов виокремлює чотири основні етапи становлення національної самосвідомості. Перший етап охоплює дошкільний і молодший шкільний вік і характеризується казково-міфологічним сприйняттям національного світу. Другий етап (підлітковий вік) пов'язаний із формуванням усвідомленого ставлення до етнічної та національної належності. Третій етап (старший шкільний вік) характеризується зміцненням національної ідентичності та формуванням світоглядних орієнтацій. Четвертий етап охоплює юнацький (студентський) вік і є вирішальним у процесі розвитку національної самосвідомості, оскільки саме в цей період відбувається її систематизація, розширення уявлень про націю та закріплення власної позиції особистості у соціальному та культурному просторі³².

Для студентів університетів наук про життя цей етап має додаткову специфіку, зумовлену професійною спрямованістю їхньої підготовки. Вона передбачає формування відповідального ставлення до природних ресурсів, екологічної культури та усвідомлення взаємозв'язку між людиною, суспільством і довкіллям як частиною національного надбання³³. Таким чином, професійна діяльність майбутніх фахівців безпосередньо пов'язується з ціннісними орієнтаціями, що формують елементи національної самосвідомості.

Важливою особливістю студентського середовища є поєднання інтенсивного інтелектуального розвитку з активним формуванням громадянської та екологічної свідомості. Університети наук про життя виступають не лише як освітні установи, а й як простір формування відповідальної особистості, здатної

²⁹ Балл Г.А. Категорії значення і смислу в аналізі соціальної поведінки. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2003. С. 61–67.

³⁰ Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. К. : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.

³¹ Горбунова В.В. Психологічні чинники формування етнічної свідомості у юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. К., 2003. 266 с.

³² Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.07. Тернопіль, 2006. С. 217.

³³ Костинюк В.С. Зміст і структура поняття «національна самосвідомість студентів в університетах наук про життя». *Humanitarian Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2024. № 15(1). С. 24–35. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(1\).2024.24-35](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(1).2024.24-35); Костинюк В.С. Узагальнення зарубіжного досвіду формування національної самосвідомості студентів. *Comparative Professional Pedagogy*. 2024. № 14(2). С. 142–156. [https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14\(2\)-14](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14(2)-14)

усвідомлювати значення збереження природних ресурсів та їх роль у національному розвитку.

Отже, специфіка формування особистісних якостей студентів університетів наук про життя полягає у поєднанні вікових особливостей юнацького періоду з професійною спрямованістю підготовки, що зумовлює посилений вплив освітнього середовища на формування їхньої національної, громадянської та екологічної самосвідомості. Це створює унікальні умови для інтеграції когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів національної самосвідомості.

Практична реалізація засад формування національної самосвідомості у закладах вищої освіти передбачає комплекс взаємопов'язаних механізмів, серед яких провідне місце посідає інтеграція історико-культурного змісту в навчальні дисципліни. Такий підхід сприяє розвитку когнітивного компонента національної самосвідомості через формування цілісного уявлення про історичний шлях нації та її культурні цінності.

Важливим механізмом виступає створення ціннісно орієнтованого освітнього середовища, яке забезпечує формування емоційно-ціннісного ставлення до національної спільноти. Це досягається через педагогічну взаємодію викладачів і студентів, використання діалогових форм навчання, обговорення суспільно значущих історичних і сучасних подій, а також через формування атмосфери поваги до національної культури, мови та традицій.

Окреме значення має позааудиторна діяльність студентів, яка виступає практичним полем реалізації національно-ціннісних орієнтацій. До неї належать участь у наукових гуртках, проєктах із вивчення історико-культурної спадщини, волонтерських ініціативах, екологічних акціях та громадських заходах. Саме ця діяльність забезпечує перехід від знань і цінностей до реальної поведінки, формуючи поведінковий компонент національної самосвідомості.

Університети наук про життя мають специфічний потенціал у реалізації зазначених механізмів, оскільки дозволяють поєднувати гуманітарну складову освіти з професійною підготовкою у сфері природничих і аграрних наук. Це створює умови для формування особливого типу національної самосвідомості, у якій поєднуються громадянські, екологічні та професійно-етичні цінності. Усвідомлення відповідальності за природні ресурси, землю та довкілля виступає важливою складовою сучасної національної ідентичності студентів.

ВИСНОВКИ

Отже, формування національної самосвідомості студентів в університетах наук про життя є багаторівневим процесом, що реалізується через поєднання змістових, організаційних та діяльнісних механізмів. Його ефективність визначається цілісністю освітнього впливу, у якому історична пам'ять, професійна підготовка та ціннісне виховання виступають взаємопов'язаними складовими єдиного педагогічного процесу.

Проведене теоретичне узагальнення дозволяє стверджувати, що національна самосвідомість студентів університетів наук про життя є складним інтегративним утворенням, яке формується під впливом освітніх, історико-культурних та вікових детермінант. Її структура включає когнітивний,

емоційно-ціннісний та поведінково-регулятивний компоненти, що взаємопов'язані та забезпечують цілісність особистісного ставлення до національної спільноти.

Встановлено, що історична пам'ять виступає одним із базових механізмів формування національної самосвідомості, оскільки забезпечує трансляцію культурного досвіду, цінностей та смислів між поколіннями. Вона впливає на формування світоглядних орієнтацій студентської молоді, сприяє розвитку емоційного зв'язку з нацією та усвідомленню власної ролі в її розвитку.

Доведено, що освітньо-історичні детермінанти (зміст освіти, освітнє середовище, позааудиторна діяльність) є системоутворювальними чинниками формування національної самосвідомості, оскільки забезпечують інтеграцію знань, цінностей і практичної діяльності студентів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням рівнів сформованості національної самосвідомості студентів різних спеціальностей та розробкою дієвих педагогічних технологій її розвитку в умовах сучасної вищої освіти.

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито особливості формування національної самосвідомості студентів університетів наук про життя через призму історичної пам'яті та освітньо-історичних детермінант. Визначено структуру національної самосвідомості, яка включає когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Обґрунтовано роль історичної пам'яті як ключового чинника формування ціннісних орієнтацій та світоглядних позицій студентської молоді.

Проаналізовано освітньо-історичні чинники, що впливають на розвиток національної самосвідомості в університетах наук про життя, зокрема зміст навчання, освітнє середовище та позааудиторну діяльність. Виявлено специфіку освітнього процесу університетів наук про життя, яка полягає у поєднанні професійної підготовки з формуванням екологічної та громадянської свідомості.

Запропоновано практичні механізми формування національної самосвідомості студентів, що базуються на інтеграції історико-культурного змісту в освітній процес та розвитку ціннісно орієнтованого освітнього середовища.

Література

1. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 2006.
2. Assmann J. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
3. Halbwachs M. *On Collective Memory*. Chicago : University of Chicago Press, 1992.
4. Hobsbawm E. *The Invention of Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012.
5. Nora P. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations*. 1989. №. 26. P. 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
6. Андрущенко В. П. *Філософія освіти і освітньої політики*. Київ : Знання України, 2010.

7. Балл Г.А. Категорії значення і смислу в аналізі соціальної поведінки. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2003. С. 61–67.
8. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. К.: Либідь, 2003. Кн. 2: *Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади*. 344 с.
9. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.07. Тернопіль, 2006. 528 с.
10. Гафіатуліна А. В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2018. 199 с.
11. Горбунова В.В. Психологічні чинники формування етнічної свідомості у юнацькому віці : дис... канд. психол. наук : 19.00.07. К., 2003. 266 с.
12. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 128 с.
13. Костинюк В.С. Зміст і структура поняття «національна самосвідомість студентів в університетах наук про життя». *Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy*. 2024. № 15(1). С. 24–35. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(1\).2024.24-35](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(1).2024.24-35)
14. Костинюк В.С. Узагальнення зарубіжного досвіду формування національної самосвідомості студентів. *Comparative Professional Pedagogy*. 2024. № 14(2). С. 142–156. [https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14\(2\)-14](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2024-14(2)-14)
15. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 324 с.
16. Співак Л. М. Проблема співвідношення між феноменами «національна самосвідомість» та «етнічна самосвідомість» у психології. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2010. Вип. 9. С. 592–601.
17. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). К. : Знання, КОО, 1998. 251 с.
18. Субтельний О. Україна: Історія : посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1993. 720 с.
19. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. Вип. 17. Інст. проблем виховання. К., 2013.

Information about the author:

Kostyniuk Vasyi Stepanovych,

PhD Student (3rd year),

Specialty «Educational, Pedagogical Sciences»,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

15, Heroiv Oborony Street, Kyiv, 03041, Ukraine